

„Stoliki herbowe” księżnej Tekli Róży z Radziwiłłów. Historia, wykonawca, konotacje artystyczne

W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie przechowywane są dwa niewielkie, późno-barokowe, inkrustowane meble związane z Teklą Różą z Radziwiłłów i jej mężami – Michałem Serwacym Wiśniowieckim i Michałem Antonim Sapiehą. Jednym z nich jest barwiony na czarno stolik¹ (il. 1), drugim – dębowy sekretarzyk ze składanym podnóżem (il. 2)². Sprzęty te mają wysoką wartość artystyczną, są również pamiątkami historycznymi z okresu panowania Wettynów w Rzeczypospolitej.

Tekla Róża (il. 3), urodzona w 1703 roku, była córką Karola Stanisława Radziwiłła i Anny z Sanguszków, siostrą Michała Kazimierza zwanego „Rybeńko” i Hieronima Floriana. Jej pierwszym mężem był Jakub Flemming (zm. 1728), feldmarszałek saski, najbliższy współpracownik polityczny króla Augusta II Mocnego. Dobre wykształcenie i pozycja rodzica pozwoliły Tekli Róży już w czasach pierwszego związku bez problemu wejść w świat arystokracji stołecznego Drezna³. Jej drugi mąż, Michał Serwacy Wiśniowiecki (1680–1744), z którym małżeństwo zawarła w 1730 roku, był barwną postacią. W Wielkim Księstwie Litewskim pełnił wiele ważnych urzędów: kasztelanów, starostów, hetmanów litewskich – wielkiego i polnego, regimentarza wojsk litewskich, wojewody wileńskiego i kanclerza wielkiego litewskiego. Piastował także kilkakrotnie godność marszałka Trybunału Litewskiego. Książę był autorem prac literackich o treści nabożnej oraz dzienników. W 1733 roku, jako stronnik Rosji, przyczynił się do elekcji

¹ Stolik: konstrukcja – grusza, świerk; fornir – grusza i dąb barwione na czarno (naśladownictwo hebanu); inkrustacja – stop cyny i srebra; wym.: 76 × 85,8 × 51 cm; nr inw. SZMb 1326 MNW; był publikowany w: *Sztuka Zdobnicza. Dary i Nabytki 1945–1964. Katalog*, red. Stanisław Gebethner, Warszawa 1964, s. 56, kat. nr 166; *Nabytki i dary 1945–1967 ze zbiorów muzeów narodowych*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu, 1967, Poznań 1967, s. 48, kat. nr 11; *Decorum życia sarmatów w XVII i XVIII wieku. Katalog pokazu sztuki zdobniczej ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1980, s. 30, kat. nr 115, il. 43; *Muzeum Narodowe w Warszawie. Przewodnik po galeriach stałych i zbiorach studyjnych*, red. Katarzyna Murawska-Muthesius, Dorota Folga-Januszewska, Warszawa 2006, s. 397; *Pod jedną koroną. Kultura i sztuka w czasach unii polsko-saskiej*, red. Marta Męciewska, Barbara Grątkowska-Ratyńska, kat. wyst., Zamek Królewski w Warszawie, 1997; Staatliche Kunstsammlungen, Drezno 1997, Warszawa 1997, s. 440, kat. nr XIV 43; pokrótce został omówiony w ulotce towarzyszącej wystawie *Evropa v muzeju – muzej w Evropi / Europe in the museum – the museum in Europe*, Pokrajinski Muzej Maribor w Słowenii, 2012, i był tematem wystąpienia autorów niniejszego artykułu, ibidem, 29.11.2012; zob. Aleksandra J. Kasprzak, Stanisław S. Mieleszkiewicz, *Johann Her, stolarz książąt Radziwiłłów* [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. Wojciech Walczak, Karol Łopatecki, Białystok 2013, s. 348, il. 2–4.

² Sekretarzyk podróżny: konstrukcja – jesion; snycerka – brzoza; inkrustacja – cyna; okucia – stal, mosiądz; wym. 77,1 × 90,5 × 51,5 cm; nr inw. SZMb 1908 MNW; był publikowany w: *Decorum życia sarmatów...*, op. cit., s. 30, kat. nr 116, il. 41, 42; A.J. Kasprzak, S.S. Mieleszkiewicz, op. cit., s. 348, il. 5–7.

³ Ilona Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 444–453.

Augusta III, na co najprawdopodobniej wpływ miała Tekla Róża. Wiśniowiecki zgromadził jeden z największych w owym czasie majątków na Litwie, utworzony z odziedziczonych ziem, posiadłości żon oraz królewskich nadań. Otaczał się przepychem, w pałacach w Karolinie pod Pińskiem, a później w Wiśniowcu, przyjmował po królewsku roje szlachty, u której szukał poparcia swoich politycznych przedsięwzięć⁴. Związek Tekli Róży i Michała Serwacego nie doczekał się pełnoletniego potomka. Po śmierci męża, który był ostatnim męskim przedstawicielem rodu Wiśniowieckich, Tekla zorganizowała mu najwspanialszy w XVIII wieku pogrzeb w Rzeczypospolitej⁵. Jej trzeci mąż – Michał Antoni Sapieha (1711–1760), podkanclerzy

il. 1 | fig. 1

Johann Her (stolarnia w Białej | carpentry workshop at Biała), stolik z herbami Tekli Róży z Radziwiłłów i Michała Serwacego Wiśniowieckich | table with coats of arms of Tekla Róża, née Radziwiłł, and Michał Serwacy Wiśniowiecki, 1741–1744, Muzeum Narodowe w Warszawie | The National Museum in Warsaw

fot. | photo Stanisław Stefan Mieleśzkiewicz

⁴ I. Czamańska, op. cit., s. 405–436.

⁵ Ibidem, s. 451; Juliusz A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1978, s. 78, 79, 83; idem, *Castris et astris. Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1968, R. 30, nr 3, s. 384–395.

il. 2 | fig. 2

Johann Her (stolarnia w Łachwie | carpentry workshop at Łachwa), sekretarz podróży z herbami Tekli Róży z Radziwiłłów i Michała Antoniego Sapiehów | travelling writing table with coats of arms of Tekla Róża, née Radziwiłł and Michał Antoni Sapieha, 1745–1747, Muzeum Narodowe w Warszawie | The National Museum in Warsaw

fot. | photo Stanisław Stefan Mieleśzkiewicz

Wielkiego Księstwa Litewskiego i wojewoda podlaski, był zręcznym politykiem, balansującym pomiędzy stronnictwami Czartoryskich i Radziwiłłów, sprawnym w prowadzeniu kampanii sejmikowych. Interesował się teatrem i literaturą, przekładał Woltera i pisywał wiersze. Mariaż Sapiehy z Teklą Różą spotkał się z wrogim przyjęciem jej brata Michała Kazimierza Radziwiłła, który liczył na przejęcie starostw i części majątku po Michale Serwacym Wiśniowieckim. Michał Antoni Sapieha po śmierci Tekli pojechał się ze szwagrem i rozliczył spadek po niej⁶.

Przynależność stolika do małżonków Tekli Róży z Radziwiłłów i Michała Serwacego Wiśniowieckiego potwierdza kompozycja na blacie złożona z herbów Korybut Wiśniowieckich i Trąby, zawieszonego na piersiach orła radziwiłłowskiego oraz z inicjałów „MW” i „TR” (il. 4). Drugi z omawianych mebli – sekretarzyk podróży, również zdobiony inkrustacją – stanowił

⁶ Przemysław Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 110–115.

własność księżnej Tekli i Michała Antoniego Sapiehy. Na jego blacie, otoczone kratką regencyjną, pod mitrą książęcą z labrami, znajdują się herby: Radziwiłłów (Trąby na piersi orła) po prawej i Sapiehów (na trójdzielnej tarczy herby: Lis, Lilie, Ręka zbrojna przebita strzałą) po lewej stronie. Poniżej przedstawiono Order Orła Białego otrzymany przez Michała Antoniego w 1744 roku (il. 5).

Użycie herbów i „cyfr książęcych” można postrzegać nie tylko jako wskazanie na właścicieli mebli, ale też wiązać z potrzebą podkreślenia dumy rodowej. Z tych samych powodów, w najważniejszej siedzibie – pałacu w Wiśniowcu, który w latach trzydziestych i czterdziestych XVIII wieku został przez Michała Serwacego zbudowany w miejscu zniszczonego w czasie wojen tureckich zamku, utworzona została galeria przodków, a w jego dekoracji wykorzystano elementy heraldyczne. Podczas urzędowania wewnątrz rezydencji w latach 1732–1733 wykonano rzeźbione, pozłacane boazerie o takich motywach⁷, a także sztukaterie, które znalazły się m.in. w gabinecie Tekli⁸. Radziwiłłowskie orły i inicjały książęce umieszczono także na sufitach wybudowanego w 1740 roku przez Michała dla żony pałacyku w Czajczyńcach⁹. Omawiany czarny stół był jednym z licznych mebli o dekoracji heraldycznej stanowiących wyposażenie Wiśniowca¹⁰. Z relacji Aleksandra Przeździeckiego zatytułowanej *Opisanie rzeczy w pałacu wiśniowieckim*¹¹ wynika, że „stoliki herbowe”, podobnie jak fotele z herbami Wiśniowieckich, znajdowały się tam jeszcze w roku 1841, pomimo wielokrotnych zmian właścicieli pałacu.

Możliwość określenia z dużym prawdopodobieństwem twórcy osiemnastowiecznych mebli polskich należy do rzadkości. Istnieje wiele argumentów za tym, że autorem omawianych „stolików herbowych” jest Johann Her¹², specjalizujący się w inkrustacji rzemieślnik pracujący w stolarniach radziwiłłowskich w Białej Podlaskiej i Łachwie. Potwierdzone archiwalnie inkrustowane meble tego stolarza znajdowały się w zamkach w Białej i Nieświeżu.

il. 3 | fig. 3

Hirsch Leybowicz, *Portrait of Tekla Róża Obdułła Radziwiłłówny, córki Karola I Stanisława Radziwiłła* | *Portrait of Tekla Róża Obdułła, née Radziwiłł, daughter of Karol I Stanisław Radziwiłł, 1747–1758*, Muzeum Narodowe w Warszawie | The National Museum in Warsaw

fot. | photo Stanisław Stefan Mielešzkiewicz

⁷ F.M. Eysymont, *Na zamku Wiśniowieckim*, „Kłosa” 1877, t. 25, nr 632, s. 93.

⁸ I. Czamańska, op. cit., s. 427; Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2, *Ziemie ruskie Korony*, t. 5, *Województwo wołyńskie*, Wrocław 1994, s. 533.

⁹ I. Czamańska, op. cit., s. 431.

¹⁰ F.M. Eysymont, *Na zamku Wiśniowieckim*, „Kłosa” 1877, t. 26, nr 633, s. 116. Kwestię formy i analogii do dekoracji omawianego stolika mogłoby wyjaśnić *Album Wiśniowieckie* przygotowywany przez Kajetana Sourdisa, mające zawierać 400 rysunków kolorowanych z krótkimi opisami, przedstawiających widoki Wiśniowca i dokładne odręsy ważniejszych zabytków i dzieł sztuki, o którym wspomina F.M. Eysymont, op. cit., s. 122.

¹¹ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji...*, op. cit., s. 535.

¹² Meble nie są sygnowane.

il. 4 | fig. 4

Blat stolika herbowego
(fragment il. 1) | Top
of the armorial table
(detail of fig. 1)

fot. | photo Stanisław Stefan
Mieleszkiewicz

Stolik wykonany dla Tekli Róży i Michała Serwacego Wiśniowieckich powstał najprawdopodobniej między 1741 a 1744 rokiem w stolarni na zamku w Białej, pracującej na potrzeby remontu i przebudowy siedziby matki Tekli – Anny z Sanguszków Radziwiłłowej (1676–1746), kanclerzyny wielkiej litewskiej, wdowy po Karolu Stanisławie Radziwiłł (1669–1719). Księżna była inicjatorką wielu poczynąń artystycznych i założycielką licznych manufaktur zorganizowanych na wzór europejski. Do nich należały m.in.: huty szkła luksusowego w Nalibokach i zwierciadlanego w Urzeczcu, szlifiernie kamieni w Porosiukach i w Jankowiczach, pracownia tkacka w Cycyborku, fajansarnia, warsztaty sukiennicze i tkackie oraz pracownia hafciarska w Białej Podlaskiej¹³.

Został odnotowany w Białej w lutym 1741 jako „stolarz Niemiec drezdeński Nowotny”¹⁴, co rozumieć należy jako ‘nowo przybyły’. Znana mu była technika inkrustacji, bowiem wśród potwierdzonych archiwalnie prac była wykonana w marcu i kwietniu 1743 roku fornirowana, intarsjowana i inkrustowana mosiądzem, cyną i masą perłową posadzka w Gabinetie Zwierciadlanym. Zapisy archiwalne o pobieraniu w Białej przez Hera cyny i blachy mosiężnej oraz szkoleniu w inkrustacji uczniów wskazują na specjalizowanie się w tego rodzaju

¹³ Zob. Wanda Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746); działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000, s. 126–164; Jadwiga Chruszczyńska, *Pracownie hafciarskie i tkackie założone przez Annę z Sanguszków Radziwiłłową* [w:] *Tkaniny artystyczne z wieków XVIII i XIX*, materiały sesji naukowej w Zamku Królewskim na Wawelu, red. Magdalena Piwocka, Kraków 1997, s. 89–102; Aleksandra J. Kasprzak, *Gabinet i Galeria Zwierciadlane w pałacu w Białej Radziwiłłowskiej* [w:] *Rzemiosło artystyczne. Materiały Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. Ryszard Bobrow, Warszawa 1996, s. 85–98; eadem, *Szkła z hut radziwiłłowskich. Naliboki [1722–1862]. Urzeczce [1737–1846]*, kat. wyst., t. 1, *Szkła ze zbiorów MNW*, Muzeum Narodowe w Warszawie, 1998, Warszawa 1998, s. 18–48; eadem, *The Radziwiłłs of Nieśwież. A Contribution to Industrial “Mecenate” in the First Half of the 18th Century*, „Bulletin du Musée National de Varsovie” 1999, R. 40, n° 2–4, s. 75–93; Wanda Karkucińska, *Radziwiłłowa z Sanguszków Anna Katarzyna* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław 1987, s. 384–387.

¹⁴ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Wilno (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie – LPAH), sygn. 1280-1-1788 – Registr wydanych różnych rzeczy rzemieślnikom do roboty w Białej, 1741, 4 lutego.

dekoracjach¹⁵. W dokumentach nie ma też wzmianek o żadnym innym mistrzu tej specjalności zatrudnionym w Białej. Her musiał być zdolnym rzemieślnikiem, bowiem powierzono mu także wykonanie w 1743 roku inkrustowanego epitafium Anny Radziwiłłowej, które jeszcze za jej życia zostało umieszczone w miejscowym kościele reformackim¹⁶. Możliwe jest, że w pracach nad stolikiem Wiśniowieckich pomagali mu uczniowie. Wśród kilku zatrudnionych w warsztacie „chłopców” został w aktach wymieniony z nazwiska Miklauz¹⁷.

Drugi z omawianych mebli autorstwa Hera – sekretarzyk podróżny, również zdobiony cynową inkrustacją wgłębną – można dość precyzyjnie datować na lata 1745–1747. Przedział czasowy wyznacza ślub Tekli Róży z Michałem Antonim Sapiehą i jej śmierć. Musiał powstać już w stolarni ordynacji nieświeskiej w Łachwie, założonej przez brata Tekli Róży – Michała Kazimierza Radziwiłła, gdyż Her pracował tam od 1745 roku¹⁸. W tym samym czasie co sekretarzyk, sporządził on dla Tekli również czarną szafkę wrozną z cynową dekoracją, która po jej śmierci trafiła do brata Michała Kazimierza w Nieświeżu¹⁹.

il. 5 | fig. 5

Blat sekretarzyka podróżnego (fragment il. 2) | Top of the travelling writing table (detail of fig. 2)

foto | photo Stanisław Stefan Mieleśzkiewicz

¹⁵ Nacyjonalny Historyczny Archiu Respubliki Bielarus’u Minsku (Państwowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku – PHAB), 694-2-10785 i 10739; LPAH, 459-1-872 i 2491; zob. też: A.J. Kasprzak, S.S. Mieleśzkiewicz, op. cit., s. 343–357.

¹⁶ LPAH, 459-1-2491; zob. też A.J. Kasprzak, S.S. Mieleśzkiewicz, op. cit.

¹⁷ LPAH, 459-1-2491, rozchód – listopad 1743 oraz luty 1744.

¹⁸ Nie można wykluczyć, że Her zaczął pracować dla Michała Kazimierza już na początku roku 1745 (zwyczajowo podpisywano 3-letnie kontrakty), ponieważ kontrakt kończył się na początku 1748, książę Michał Kazimierz wydał 14 grudnia 1747 rozporządzenie Żychowickiemu, administratorowi łachewskiemu, że należy „przytrzymać po kontrakcie Herra stolarza” (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie – AGAD, Archiwum Radziwiłłów – AR, XXIX, 5 – Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, punkta Żychowickiemu z 14 Xbris 1747); Stanisław Stefan Mieleśzkiewicz, *Łachwa – ośrodek meblarski w dominium książąt Radziwiłłów* [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, Białystok 2013, s. 321–342.

¹⁹ „[...] szafkę czarną rogową bez nóg po X wojewodzinie podlaskiej siostrze mojej tam będącą a cyną wybijaną odsyłał WP do mnie do Nieświeża [...]” – AGAD, AR IV, kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 7, list z 30 grudnia 1749 z Nieświeża do majora Trzczińskiego.

Her jako stolarz ordynatów nieświeskich wykonywał m.in. wyposażenie tamtejszego zamku. Wiadomo, że znajdowały się tam inkrustowane sprzęty autorstwa jego i podległych mu stolarzy łachewskich²⁰, wśród nich „nabijane cyną” konfesjonały z kaplicy oraz szkatułki²¹. Kierowana przez niego stolarnia w Łachwie realizowała nie tylko różnorodne zamówienia Radziwiłłów nieświeskich, ale także obstalunki zewnętrzne. Wykonywano tam sprzęty, zarówno z litego drewna, jak i fornirowane oraz inkrustowane mosiądzem i cyną, a zapewne też intarsjowane, a więc meble luksusowe, a również tzw. ordynaryjne. Oprócz mebli, sporządzano w tym warsztacie stolarkę budowlaną, podłogi i posadzki, okiennice oraz inne elementy wyposażenia folwarków i ogrodów²². Her i łachewscy stolarze wytwarzali także stolarkę i sprzęty służące wyposażeniu łachewskich świątyń (katolickiej i grekokatolickiej), a także najważniejszego w księstwie kościoła oo. Jezuitów w Nieświeżu²³.

Ważną kwestią jest sprawa powiązań stylistycznych i rozpoznania środowisk artystycznych, pod wpływem których powstały „stoliki” Tekli Róży. Analiza stylistyczna dowodzi, że w obu meblach wyróżnić można cechy charakterystyczne zarówno dla Saksonii, jak i dla całej środkowej Europy w drugiej ćwierci XVIII wieku.

Czarna kolorystyka książęcego stolika wynika z mody na dwubarwne, kontrastowe efekty, stosowane zarówno w architekturze wczesnobarokowej, jak i we wcześniejszym stolarstwie. W kabinetach i szkatułach doby renesansu i manieryzmu najważniejszą rolę odgrywał czarny heban oraz jasna kość lub srebro i cyna. Moda na czarne sprzęty trwała w Europie długo, a od końca XVII wieku obejmowała również meble pokryte imitacją czarnej laki dalekowschodniej malowanej złotem.

Użyta do dekoracji „stolików herbowych” inkrustacja cyną, choć miała wspólne korzenie z markieterią bulowską, różniła się od niej ograniczoną paletą barwną, pozbawioną intensywnych czerwieni szylkretu i żółto-złotej barwy mosiądzu. Źródłem dla obu odmian tej techniki były rozwiązania z drugiej połowy XVI wieku, stosowane najczęściej w Augsburgu i Norymberdze, polegające na kontraście materiałów – czerni hebanu, ewentualnie ciemnego palisandru i jasnego, połyskliwego srebra bądź cyny. Ozdobne wkładki z tych dwóch metali lub ich stopów były, podobnie jak mosiężna blacha w markieterii bulowskiej, grawerowane. Tego rodzaju dekoracje użyte jako motywy pojedyncze bądź wypełniające znaczną część zdobionej powierzchni mebli występowały w stolarce południowoniemieckiej, a także, choć rzadziej, w saskiej²⁴.

Forma i dekoracja „stolików herbowych” Tekli Róży zdradzają związek z meblarstwem drezdeńskim z lat 1720–1740. Nie wiadomo, czy „abrys” narzucony został w przypadku czarnego

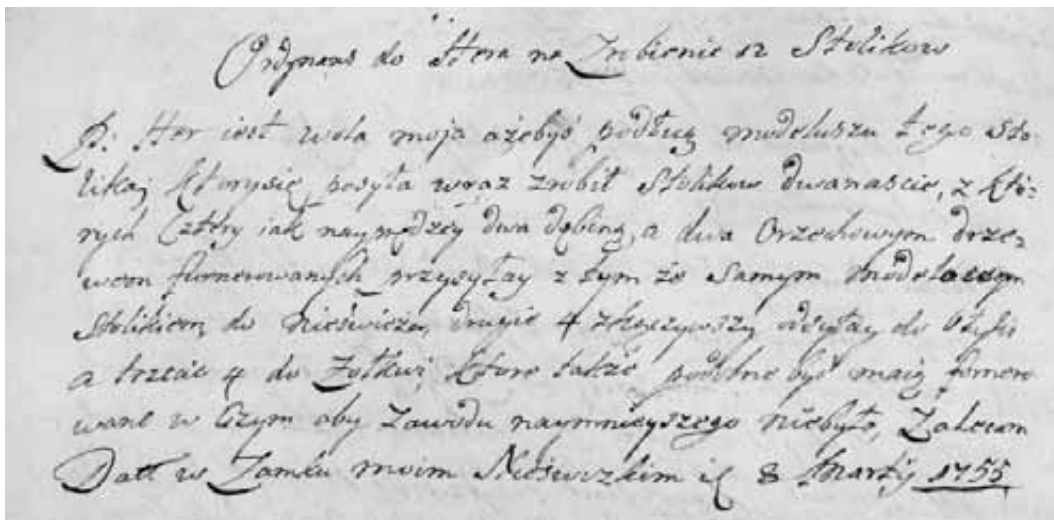
²⁰ Herowi w wykonaniu sekretarzyka ze zbiorów Muzeum Narodowego pomagać mogli zatrudnieni wówczas w Łachwie stolarze: Jewsej Lusiewicz, Kościuk Pawłusiewicz, Łukasz Samusiewicz, Łukasz Basiukiewicz (Boziukiewicz), Giecug (AGAD, AR, XXV 2172, *Inwentarz Klucza Łachewskiego... roku 1743*, s. 16–17, 20–21, 28–29).

²¹ AGAD, AR, XXV 2696/1, *Inwentarz zamku nieświeżskiego spisany przez Ignacego Wawrzeckiego i Joachima Chmarę w 1764 i 1765 r.*, k. 70, 75 verso, 79, 82 verso, 87, 94, 106 verso, 104, 108, 127, 152, 155.

²² Np. PHAB, 694-2-4189, k. 1280, k. 1101, k. 794; patrz też: S.S. Mieleśzkiewicz, *Łachwa – ośrodek meblarski...*, op. cit.

²³ AGAD, AR, XXIX, 7, kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, polecenie z 15 sierpnia 1752 r.; AGAD, AR, XXIX, 11, kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, ordynans z 20 marca 1764; Aleksandra J. Kasprzak, *Ottarze zwierciadlane z bocznych kaplic kościoła jezuickiego w Nieświeżu* [w:] *Rzemiosło artystyczne. Materiały Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, t. 2, red. Ryszard Bobrow, Warszawa 2001, s. 227–238.

²⁴ Gisela Haase, *Dresdener Möbel des 18. Jahrhunderts*, Leipzig 1983, s. 24.

il. 6 | fig. 6

Rozporządzenie księcia Michała Kazimierza Radziwiłła z 8 marca 1755 | A directive from Prince Michał Kazimierz Radziwiłł of 8 March 1755, Archiwum Główne Akt Dawnych, AR, XXIX, 7 | Central Archive of Historical Records, RA, XXIX, 7

fot. | photo Stanisław Stefan Mielešzkiewicz

stolika przez księżnę Annę Radziwiłłową, a sekretarzyka – przez Michała Kazimierza lub samą Teklę Różę, czy też wypływał wyłącznie z doświadczeń i praktyki saksońskiego mistrza²⁵ (il. 6). Obycie Hera z saskimi rozwiązaniami meblarskimi wpisywało się w artystyczne upodobania Radziwiłłów, powiązanych z dworem Wettynów poprzez pełnione wysokie stanowiska państwowe oraz nakierowanych na pozyskiwanie z Saksonii wzorów plastycznych, rzemieślników i wzorców funkcjonowania ich własnych „fabryk”.

Niektóre cechy „stolików herbowych” wpisują się w ogólnoeuropejski nurt meblarstwa tego czasu i są wyrazem stylistyki późnobarokowej. Należą do nich: esowate nogi o oszczędnej, niezbyt wygiętej linii; dolny wykrój kolan przechodzący łukiem w wycięte faliście oskrzynię; symetria, zarówno podnóża, jak i kształtu oraz kompozycji blatu; umieszczenie dekoracji na kolanach nóg (il. 7–8); użycie motywów uproszczonej muszli, a także brak ornamentu *rocaille*. Meble mają również indywidualne cechy, charakterystyczne dla drugiej ćwierci XVIII wieku. Są to: podkreślenie krawędzi elementów podnóża profilowaniem i motyw zakończonej wolutowo esownicy w stoliku, a w sekretarzyku regencyjna kratka. Natomiast do typowo saskich redakcji rozwiązań meblarskich stosowanych w latach 1720–1740 zaliczyć można występujące w obu meblach stopki w formie kopytek²⁶, przekrój oskrzynienia stolika – w górnej, zasadniczej partii wklęsło-wypukły (o profilu esownicy), a w dolnej obły, powiązany z nogami, w sekretarzyku zaś sposób wycięcia oskrzyni w formie wielu łuków tworzących „lambrekin” (il. 9).

²⁵ Zachowane są dokumenty, które rzucają światło na problem wpływów osoby zlecniodawcy na formę wykonywanych mebli, np. Anna Radziwiłłowa przypominała w liście synowi Hieronimowi przebywającemu na dworze saskim o przywiezieniu „różne abrysy, jako to tapisierskie, jako snickerskie, i do różnych robót ołtarzy, stolików etc.” – zob. J. Chruszczyńska, *Pracownie hafciarskie i tkackie...*, op. cit., na podstawie AGAD, AR; „P: Her iest wola moja ażebyś podług modeluszu tego stolika który się posyła wraz zrobił stolików dwanaście, z których Cztery iak najprzędzy dwa dębina, a dwa orzechowym drzewem furnerowanych...” (AGAD, AR, XXIX, 7, kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych z 8 marca 1755); „Ordynans p. Zawistowskiemu Ekonomowi łachewskiemu na zrobienie stolików podług modelu przysłanego” (AGAD AR, XXIX, 11, kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, z 10 września 1763); szerzej zob. też A.J. Kasprzak, S.S. Mielešzkiewicz, op. cit., s. 354–355.

²⁶ Element ten znany jest w innych europejskich ośrodkach meblarskich tego czasu, jednak dla Saksonii jest szczególnie znamienity.

il. 7 | fig. 7

Fragment oskrzynienia i kolano nogi stolika herbowego (fragment il. 1) | Fragment of the frieze rail and knee of the armorial table (detail of fig. 1)

fot. I photo Stanisław Stefan Mieleszkiewicz

il. 8 | fig. 8

Dekoracja kolana nogi sekretarzyka podróżnego (fragment il. 2) | Decorated knee of the travelling writing table (detail of fig. 2)

fot. I photo Stanisław Stefan Mieleszkiewicz

Charakterystycznym dla saksońskich ośrodków jest również typ ornamentyki złożonej z drobnych form – wstęg z ceowatymi wygięciami, motywów wstęgowo-cęgowych, liści akantu formowanych na kształt palmet.

Stoliki o lekkiej, zapewniającej mobilność konstrukcji, należały do grupy mebli pomocniczych, zwanych również okolicznościowymi, mogących pełnić, w zależności od potrzeb, różnorodne funkcje. Tego rodzaju meble, modne od drugiej ćwierci XVIII wieku, wykonywano w wielu ośrodkach stolarskich, jednak wyjątkową popularnością cieszyły się w Saksonii, a szczególnie w Dreźnie. Niewielkie stoliki ze zdejmowanymi blatami wykorzystywanymi jako tace, określane jako stoliki-tace, pojawiły się ok. połowy XVIII wieku, czyli nieco później niż czas powstania omawianego mebla. Mimo cech zbieżnych z tymi grupami sprzętów użytkowych, stolik Wiśniowieckich, ze względu na heraldyczno-genealogiczny charakter dekoracji, na co dzień pełnił najprawdopodobniej funkcje reprezentacyjne, służąc jako okazała konsola.

Należący do Sapiechów sekretarzyk był meblem podróżnym, składanym, przystosowanym do transportu, charakteryzującym się prostotą konstrukcji, zwartością budowy, trwałością. Funkcjonalność takich sprzętów zapewniały m.in. złącza pozwalające na szybkie rozłożenie do pracy i złożenie oraz demontaż do przewozu i ponowny montaż. W korpusach niektórych mebli znajdowały się przestrzenie pozwalające na pomieszczenie zdemontowanych części.

Wiele z nich było zaopatrzonych w pokrowce lub proste skrzynie-futerały do przewozu. Dzięki śrubowym złączom omawiany sekretarzyk ma odejmowane nogi.

Oba meble były zapewne darami Tekli Róży dla jej mężów, gdyż odtworzona historia obu sprzętów wskazuje na pozostawienie ich w rodzinach Wiśniowieckich i Sapiehów.

Losy stolika udało się odtworzyć na podstawie umieszczonych na spodzie blatu dwóch nalepek, w tym jednej zachowanej szczątkowo (il. 10)²⁷. Po śmierci Michała Serwacego w 1744 roku stół dożyłotnio zatrzymała Tekla Róża. Po jej śmierci w 1749, w wyniku podziału majątku Wiśniowieckiego, przeszedł na własność Ogińskich poprzez Genowefę (1728–1792), wnuczkę Michała Serwacego. Następnie wszedł w posiadanie rodziny Brzostowskich dzięki jej małżeństwu z Adamem (1732–1792). Po zawarciu małżeństwa Anieli Marii z Brzostowskich (1816–1903) z Edmundem Krasickim (1808–1894) znalazł się na zamku w Lesku na Podkarpaciu. Zakupiony od Ksawerego Krasickiego przez dr. Juliana Gozdawę-Godlewskiego z Zurychu, подарowany został w 1960 roku Muzeum Narodowemu w Warszawie.

Drugi z omawianych mebli po śmierci Tekli Róży pozostał własnością Michała Antoniego, a po jego śmierci w 1760 roku przeszedł na jego bratanicę Annę (1728–1800). Dzięki jej małżeństwu z Janem Kajetanem Jabłonowskim (1699–1764) wszedł on w posiadanie tej rodziny. Cztery pokolenia później poprzez małżeństwo Zofii Joanny Jabłonowskiej (1853–1915) ze Stanisławem Gądomskim (ur. ok. 1830) przeszedł do tej rodziny, a jako własność jego siostry Julii (ur. ok. 1820) i jej męża Adama Eliasza Kostro-Pułaskiego (1806–1882) do rodziny Pułaskich. Do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie zakupiono go w 1935 roku od Franciszka Pułaskiego.

Duża wartość zabytkowa i historyczna stolika i sekretarzyka wynika z ich jakości artystycznej, sprawności wykonania, udokumentowanej historii oraz rzadkiej, szczególnie w przypadku

il. 9 | fig. 9

Dekoracja oskrzynienia sekretarzyka podróżnego (fragment il. 2) | Frieze rail decoration of the travelling writing table (detail of fig. 2)

fot. | photo Stanisław Stefan Mielešzkiewicz

²⁷ Za pomoc w ustaleniu zawikłanych losów obu zabytków autorzy dziękują p. Aleksandrze J. Kasprzak z Kolekcji Ceramiki i Szkła MNW.

il. 10 | fig. 10

Papierowa nalepka z wymienionymi kolejnymi właścicielami mebla, umieszczona od spodu blatu stolika herbowego | Paper label with the list of successive owners of the object, placed on the bottom of the armorial table's top

fot. | photo Stanisław Stefan Mieleżkiewicz

osiemnastowiecznych mebli ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, możliwości tak precyzyjnego datowania. „Stoliki herbowe” księżnej Tekli Róży to najstarsze zachowane prace Johanna Hera, jedyne znane obecnie sprzęty świeckie tego artysty i kierowanych przez niego stolarzy. Uzupełniają wiedzę o przeznaczonych dla arystokratycznego odbiorcy meblach okresu panowania w Rzeczypospolitej Augusta III. Stolik i sekretarzyk Tekli Róży wpisują się w tradycję szlachecką wyposażania siedzib w sprzęty z rodowymi znakami. W Muzeum Narodowym w Warszawie przechowywane są również inne przykłady takich mebli ²⁸.

²⁸ Komoda Świrskich-Niemyskich, nr inw. SZMb 1945 MNW; krzesło z herbem Prus, nr inw. SZMb 1845 MNW; fotele Krasińskich, nr inw. SZMb 2715 MNW i SZMb 2176 MNW; sekretarzyk z herbem Dryja, nr inw. SZMb 2002 MNW; kredens Wielopolskich, nr inw. 129216 MNW; sekretera z herbem Rola, nr inw. NB 574 MNW.